

”TIME OUT”

En studie om barn i lekarbete på Kriscentrum för kvinnor i Göteborg

Från maktlöshet till
hanterbarhet,
begriplighet
och
GLÄDJE

Ingrid Sandén, Malmö högskola

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	Inledning	5
2	Syfte och målformuleringar	8
3	Litteraturgenomgång	9
4	Teoretiska utgångspunkter	11
5	Metod	13
6	Resultat	15
7	Sammanfattning och Diskussion	40
8	Referenser	46

Bilagor

Bilaga 1	47
Bilaga 2	48

1 INLEDNING

År 2004 antog kommunfullmäktige i Göteborg, stadens handbok gällande åtgärder som skall vidtas, då kvinnor och barn utsätts för våld i nära relationer. Handboken innehåller ett antal mål och insatser, av vilka jag väljer ut följande:

Våldsutsatta kvinnor och deras barn skall garanteras snabbt och säkert skydd

Barnens situation skall alltid vara prioriterad (min kursivering).

Metoder och samverkansrutiner i arbetet med män, kvinnor och barn skall utvecklas.

Göteborgs kommun erbjuder boende för våldsutsatta kvinnor och deras barn på Kriscentrum för kvinnor (KCK) under en tid på upp till fyra månader. Verksamheten lyder under den sociala resursförvaltningen.

Ansökan om utvecklingsmedel

Under åren som gått har ett stort antal kvinnor (ca 120 per år) och barn (ca 115 per år) haft sitt boende på KCK och där fått stöd och hjälp inför sitt fortsatta liv.

Barnens utsatta situation har länge oroat personalen på KCK och ett flertal åtgärder har genom åren prövats. Samtalsmodellen TRAPPAN, en arbetsmodell utarbetad av Rädda barnen, är en sådan åtgärd, som hjälpt barn att bearbeta upplevelser och känslor. Marte Meometoden har till vissa delar också funnits med i arbetet med mammor och barn.

För mindre barn, för barn med begränsad språkutveckling och för barn födda i ett annat land och med begränsade kunskaper i svenska har KCK saknat verk samma metoder för kris- och traumabearbetning. I personalgruppen fanns emellertid en god kunskap om lekens betydelse för barns behov att uttrycka sig. Ett beslut om att ansöka om projektmedel för anställning av lekpedagog togs.

I Tjänsteutlåtandet (090415) från Göteborgs stad, Social resursförvaltning, där ansökan bifalls, står i Sammanfattningen ”Många barn är i akut kris men saknar sätt att uttrycka sig på och därigenom bearbeta upplevelser och känslor. Genom lek kan de finna vägar att hantera sin utsatta situation och på så sätt förebygga bestående trauman.”

Ansökan tillsändes Länsstyrelsen i Älvsborgs län inför verksamhetsåren 2009 – 2010. Länsstyrelsen tillstyrkte medel och två lekpedagoger anställdes. Projektledare var enhetschefen för Kriscentrum för Kvinnor, Carina Stridh. Fil dr och lekpedagog Ingrid Sandén, Malmö högskola var metodansvarig och utvecklade projektet samt utvärderade det. Sandén har långvarig erfarenhet av metoden. Hon har arbetat med den praktiskt under elva – tolv år, bedrivit forskning kring den och under en följd av år utbildat lekpedagoger. Projektets andra lekpedagog var lågstadielärare Anita Binder, även hon väl förtrogen med lekarbetsmetoden. Hon har under projekttiden fått fortlöpande handledning av Sandén.

Informationsmöten för all personal om lekarbetsmetoden hölls den 15 september och 22 oktober 2009. Då gicks regler, ramar för metoden samt den utrustning som krävs för verksamheten igenom. Några i personalen erbjöd sig att inhandla allt materiel samt inreda lekarbetsrummet, som blev förträffligt och rikligt utrustat. Lekarbetet med barnen påbörjades den 5 november 2009.

Vad är lekarbete?

Alltsedan Gildebrand (1984) skapade metoden, är det barn med viss problematik, som erhållit lek som specialpedagogisk metod. När det gäller splittrade, ledsna, otrygga barn, har lekarbetet kunna ge glädje och ett ökat självförtroende.

Lekarbetsrummet

I lekrummet finns dockskåp med dockor, bjudservis, telefoner, doktorsväska, verktygsväska, tama och vilda djur, motorfordon, soldater och mycket annat. Dessutom ingår sandlåda, vatten, färger, lera, kriter m.m. (Se bilaga 2).

Metoden

För *barnet* gäller vid lektillfällena:

- att själv välja lek och materiel
- att själv råda över leksaker och materiel samt
- att kunna inbjuda den vuxne i rollek

För *pedagogen* gäller vid lektillfällena att se till att samtal inte äger rum. De sparas tills efter lektillfället. Lekpedagogen bekräftar och berättar vad barnet gör och har hela sin uppmärksamhet riktad på barnets lekhandlingar. Det kan tyckas enkelt, men är en betydande svårighet under utbildningstiden. *Barnets initiativ måste inväntas*. En pedagogs vanliga uppgift är att lära barnet så mycket som möjligt. I lekrummet avgör barnet självt vad det är som ska läras och förstås. Den vuxne ska tålmodigt invänta barnets initiativ. Som utbildare och handledare hör jag ofta studenter beklaga sig över sin egen bristande förmåga att vänta. De vill gärna ligga steget före som i den vanliga pedagogiska verksamheten, men här ska de ligga ett steg efter. Studenterna hinner lära sig detta genom att under utbildningstiden spela in sina lekarbetsstunder på ljudfil samt lyssna på dem och skriva ner vad de själva sagt. De får handledning och respons på minst tio lektillfällen. Och när de examineras har de tillägnat sig *en metod, som bygger på ett nytt sätt att tänka och förhålla sig till barns agerande och lek*.

Utbildning

Utbildning i lekarbete ges vid Malmö högskola lärarutbildningen som en fristående kurs på 15 högskolepoäng. Kursen har beteckningen Lek som specialpedagogisk metod.

Lekarbete för barn som bor på KCK

Som nämnts ovan är det många barn som under en tid av upp till fyra månader får sitt tillfälliga hem på KCK.

De och deras mödrar representerar åtskilliga nationaliteter och språk och vid det första informationsmötet om lekarbete för mamma och barn är det ibland nödvändigt med tolk. Lekpedagogen presenterar metoden och mamman får möjlighet att ställa frågor. Barnet och mamman bekantar sig vid detta tillfälle med rummet, som är utrustat med leksaker som stimulerar till rollek och kreativ verksamhet. Det är viktigt att mamman är väl insatt i vad lekarbete innebär, så att hon kan ta ställning till om hon vill att hennes barn ska få tillgång till metoden eller ej. Informationen om lekarbete är utarbetad av Binder (2010) och finns att läsa i bilaga 1. Speciellt om barnet inte helt behärskar svenska språket, är det viktigt att tolken

översätter lekreglerna för barnet och att även barnet bereds tillfälle att ställa frågor, då tolken är närvarande.

Däremot beslöts, efter att ha konsulterat Laila Lindberg (muntlig information, 091101), som i många år arbetat med lekarbete med barn med annat språk än svenska, att inte anlita tolk under lekarbetstillfällena. Varför? Jo, för att barnet inte skulle splittra sin uppmärksamhet i tre riktningar; mot sina egna lekhandlingar, mot lekpedagogen och mot tolken. Det talade ordet skulle här inte vara det primära utan lekpedagogens bekräftande tonfall och hållning visavi barnets lek. Jag återkommer till detta i såväl resultat- som diskussionskapitel. Om mamman och barnet samtycker, inbjuds barnet till ett första lektillfälle och därefter till lekarbete en gång i veckan.

Småbarnslek

Under projektets gång visade det sig att många små barn, ålder 1-2 år, bodde med sina mammor på KCK. Från början fanns ingen tanke på att även de skulle ingå i projektet. Lekarbete har tidigare endast använts för barn i åldern tre- fyra år upp till tolv-tretton år. Men eftersom vi lekpedagoger tidsmässigt hade utrymme för dem började vi fundera på hur småbarnslek skulle kunna gestalta sig. Eftersom vi då tog emot barn från ett års ålder måste rummet inredas litet annorlunda. Ett mjukt täcke på golvet var bra för barn som ännu kröp. Leksakerna visades inte upp så som för de större barnen, som ju kan välja mellan allt det som finns i rummet, utan ett fåtal saker fanns framtagna. Tre stora babydockor, en boll, några ballonger och servisen i plast med flera tillbehör. Vårt sätt att möta barnen blev annorlunda. Vi inledde lekhandlingar. Rullade en boll mot barnet, puffade en ballong upp i luften, lagade mat på spisen, vyssade babydockorna osv. Vi pratade, vi log, vi nynnade när vi vyssade dockorna, och vårt mål var att de små barnen skulle ha roligt tillsammans med sina mammor och oss och att mammorna skulle glädja sig över sina barn, börja leka med dem och glömma sina bekymmer för en stund. Under småbarnsleken kunde kanske då också ett nytt samspelsmönster växa fram mellan barnen och deras mammor.

2 SYFTE OCH MÅLFORMULERINGAR

Nedan anges de mål som formulerats i beskrivningen av projektet och de syften som formulerats för den skrivna rapporten.

Mål 1 Att utveckla metoder som kan hjälpa barn i kris att bearbeta upplevelser och känslor även då språksvårigheter hindrar metoder som bygger på samtal

Mål 2 Att alla barn boende på KCK skall få möjlighet att utvecklas i lek

Mål 3 Att barnens mammor skall få uppleva mindre oro för sina barn under vistelsetiden

Mål 4 Att ordinarie personal skall få insyn i metod och förhållningssätt

Mål 5 Att gjorda erfarenheter kan användas för att utveckla den gemensamma lekmiljön

Mål 6 Att personalen i boendet skall få uppleva att de har metoder att hjälpa även dessa barn.

Huvudsyftet med studien är att

undersöka och beskriva om och i så fall hur, lekarbetsmetoden kan vara en hjälp till positiv utveckling för barn, som upplevt våld i nära relationer.

Ett **ytterligare syfte** har tillkommit efter hand som projektet pågått och en hel del yngre barn (ålder ett och två år) och deras mammor fått tillgång till lekpedagog och lekrum, nämligen att undersöka och beskriva om de mindre barnen kan finna ro och glädje i lekstunderna samt om mammornas och barnens samspelsmönster förändras över tid.

Om ovanstående mål och syften uppnåtts kommer att redovisas i resultatkapitlet och diskuteras i diskussionskapitlet.

3 LITTERATURGENOMGÅNG

Våld i nära relationer

Under 2000-talet har det blivit alltmer tydligt att barns upplevelser av våld i nära relationer, måste ges särskild uppmärksamhet. Det har blivit uppenbart att dessa barn är *brottsoffer* och att praktiska insatser behövs för att hjälpa dem att bearbeta sina svåra erfarenheter.

Maria Eriksson (2006) betonar att barn som bevittnar mäns våld mot kvinnor i sin familj behöver hjälp som riktas direkt till dem. De behöver en egen insats, ett eget separat ”rum” (Ekbom och Landberg, 2006). Kanske är det så att lekarbete kan vara just ett sådant eget separat rum. Detta projekt söker svar på frågan.

En *kris* uppstår i barnets liv, då han/hon upplever händelser, som är överväldigande och som barnet saknar mental beredskap att handskas med. Om barnet inte får hjälp och stöd att på något sätt gestalta händelserna kan minnena av dem övergå till *trauman*

Vad som i stor utsträckning hitintills funnits i hälsoarbete med barn och ungdomar på kriscentra runt om i Sverige är Trappan-samtal, en slags krissamtal för barn som bevittnat våld i familjen. Metoden utvecklades genom Rädda barnens projekt, ”Barn som är vittne till våld i sina familjer”. Projektet pågick 1996-1999. Det har dokumenterats i boken ”...och han sparkade mamma...” – *Möte med barn som bevittnar våld i sina familjer* (Arnell och Ekbom, 1999).

Trappan-modellens målsättning är att barnet ska få bearbeta sina traumatiska upplevelser. Detta ska ske genom krissamtal, en modell i tre steg. Genom krissamtalen ska barn få möjlighet att tala med en vuxen om sina erfarenheter, och på så sätt få stöd i en läkande process. Men här uppstår problem, då barnet och den vuxne inte behärskar samma språk.

Jämför här med formuleringen i projektansökan om medel till lekpedagog. ”Många barn är i akut kris men saknar sätt att uttrycka sig på och därigenom bearbeta upplevelser och känslor. Genom lek kan de finna vägar att hantera sin utsatta situation och på så sätt *förebygga bestående trauman* (min kursivering)” Tjänsteutlåtandet (090415).

Lek tillsammans med en trygg vuxen, som ansvarar för lekens ramar, hjälper barnet att bearbeta vad som hänt och på något sätt förstå sina svåra minnesbilder genom gestaltandet i lek och skapande (Sandén, 2005). Därigenom minimeras risken för att barnet bygger upp så starka försvar att de kan skapa problem längre fram i livet. Målet är att stödja barnets egna läkningsresurser.

Lekarbete frigör barnets egna resurser till läkning, utveckling och växande (Sandén, 2005, s. 79).

Polfeldt (2005) skriver om barns sorg att den är randig.

Barn orkar bara vara i sorg och smärta en kortare tid. Sedan behöver de leka. Och även i leken bearbetar de det som hänt (a.a.)

Lek och barns utsatthet

Lekarbete har använts som metod för ”bekymrade barn” sedan 1976, då ett projekt under ledning av Kerstin Gildebrand, ”Emotionellt störda barn i lek och skapande verksamhet” (Gildebrand, 1984) genomfördes vid Umeå universitet.

Ett antal uppsatser och rapporter har genom åren (Elfving och Sandén, 1992; Borg, 2001; Lindberg, 2004; Sandén, 2005; Lindberg, 2008) beskrivit och utvärderat lekarbetsmetoden och samtliga författare och forskare har funnit att lekarbete hjälpt barn att skapa förståelse för tidigare obegripliga upplevelser och känslor.

Lindberg (2008) skriver om barns möjligheter att klara kriser av olika slag. När kriser drabbar barnet uppkommer känslor som barnet inte kan handskas med. Våld i nära relationer är chockartade upplevelser och barnens erfarenhet och förmåga att hitta lösningar räcker inte till. Men ”att leka och rita kan ge många barn lindring i sin ångest (a.a., s. 11).

I boken *En liten och en stor är borta* beskriver Elisabeth Cleve (2002) sin kristerapi med en tvåårig pojke. Hon betonar att ”obearbetade sorgreaktioner hos barn kan komma att utgöra hinder för deras framtid utveckling” (a.a., s. 19). Det är den insikten som också ligger till grund för lekarbetet på Kriscentrum för Kvinnor. Det är en sorg och det är ångestframkallande för ett barn att se och höra pappas våld mot mamma. Och det är nödvändigt att berätta och bearbeta så att jaget och känslolivet inte kapsejsar.

Vid BUP-kliniken i Malmö på 90-talet hade lek och lekarbete en viktig plats i sjukhuskolan. Borg och Sandén (1999) skriver om barnen de mötte där och att deras lekprocesser behövde hjälp för att komma igång. ”Detta beroende på att lek och skapande är livets yttringar och står i direkt motsats till kaos och depression” a.a., s. 13. Situationen för barnen på KCK kan vara likartad. De befinner sig i kaos och lekarbete kan även för dem vara en god hjälp till självhjälp och glädje.

I rapporten *Lek, Hälsa och lärande* (Sandén, 2005) berättar några pedagoger hur barn känner sig utvalda på ett mycket positivt sätt, när de får komma till lekarbete.

Barnen blir förvånade och glada över att de får vara som de är! (a.a., s. 77)

Då barnen leker upplever de frihet och självbestämmande och deras friska sidor utvecklas.

4 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Studien bygger sin huvudsakliga förklaringsmodell utifrån Antonovskys (1991) begrepp begriplighet och hanterbarhet. Jag ersätter begreppet meningsfullhet med begreppet glädje (Vygotsky, 1980). Antonovsky (1991) diskuterar i sin bok *Hälsans mysterium* människors motståndskraft mot olika psykosociala påfrestningar. Hur kommer det sig att så många människor, som utsätts för stora påfrestningar i livet, ändå förblir friska? Antonovsky påstår att människans motståndskraft beror på hennes *känsla av sammanhang*, förkortat ”KASAM”.

I KASAM-begreppet ingår tre komponenter; begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. Antonovsky (1991) har liknande tankar som Winnicott (1960/1983). Båda betonar att leken är en universell företeelse som hör ihop med hälsa. Vilka kopplingar ser jag då mellan Antonovskys begrepp och lekarbete?

Jag menar att vi här rör oss på två plan. Metoden lekarbete har, som område betraktat, genom sina regler, sina leksaker och sitt material samt genom lekpedagogens förutsägbara agerande och bekräftande, inbyggda förutsättningar för *begriplighet*. Lekarbete har i sig en formell begriplighet. Barnet lär sig från gång till gång hur lekandet och agerandet blir bemött. Detta ger trygghet och lekandet utvecklas (Plan 1). I denna miljö och i det medvetandestånd som ofta uppstår i lekrummet, närmar sig barnet ett hanterande av tidigare oförklarliga minnesbilder och svårförklarliga känslor och bringar dem upp till ytan i skiftande lekhandlingar (Plan 2). Det som drabbat dem kan de börja lägga utanför sig och själva skapa sammanhängande berättelser om. De går från oförklarlighet och kaos till en mer sammanhängande berättelse. De två Planen utvecklas parallellt samtidigt som Plan 1 är en förutsättning för Plan 2. Se Figur 15 sid. 43.

Även *hanterbarheten* uppstår inom två plan. Antonovsky menar med detta begrepp att personen känner sig förvissad om att inte vara övergiven utan att det finns hjälp att få. I lekrummet tillsammans med lekpedagogen hanteras leksaker och material först osäkert, men sedan alltmer frimodigt och säkert. Just här finns hjälp just nu. Rummet med alla sina saker är öppet för mig och lekpedagogen tar emot mig och bekräftar det jag gör. Här kan barnet bringa viss både yttre (Plan 1) och inre ordning (Plan 2). Lekpedagogen kan vara en av de personer med vars hjälp barnet kan sortera de stimuli som han/hon bombarderas av. Många barn som haft tillgång till lekarbete har vittnat om hur de upplever lektillfällena som resurser till förfogande. Ett barn kom en dag med en förfrågan för ett annat barns räkning. ”Vet du Ingrid! Klas (fingerat namn) är jätterädd. Det har brunnit hemma hos honom. Han måste få komma hit och leka!”

I stället för *meningsfullhet* väljer jag *glädje*, som är en motivationskomponent och handlar om att det finns områden i livet som är värda kognitivt och emotionellt engagemang.

Jag minns en 11-årig pojke som blivit väldigt håglös och trött på att gå i skolan. Han ville ingenting. Han erbjöds lekarbete. Föräldrarna tackade ja till erbjudandet och pojken kom, först med viss tvekan. Han påbörjade ett byggprojekt. Vecka efter vecka arbetade han med att bygga torn i olika höjd. Materialet han använde var material från träslöjden. Detta arbete gav honom glädje. Han kände sig duktig och skolan blev åter en viktig plats att vistas på. Mening

och glädje överfördes till viss del även till andra områden inom skolan. Vygotsky (1980) menar att glädjen kanske är det viktigaste kännetecknet på lek. Han menar också att ”i leken är det som om barnet vore ett huvud högre än sig självt” (a.a.). Härigenom visar Vygotsky att det i leken skapas en potentiell utvecklingszon och att leken då är källan till utveckling. Barnet klarar saker i leken som det ännu inte klarar i den yttre verkligheten. Det är precis vad som sker i lekarbetsrummet. Barnet övar på att förhålla sig till en svårbegriplig värld genom att spela upp rollspel t ex och där utveckla olika förhållningssätt, som sedan kan praktiseras i världen utanför.

Ytterligare en lekforskare som intresserar sig för glädje tar jag upp här. Nämligen Garvey (1977), som framhåller att lek har släktskap med humor, leende och skratt. Leende och lek är sprungna ur samma källa. De utvecklas hand i hand och följs åt. Skratt och lek hör ihop. Båda företeelserna uppstår när barnet mår bra. Det sjuka, rädda, förvirrade barnet varken skrattar eller leker (Olofsson, 1987).

Även Winnicott (1983) framhåller att lek och hälsa hör ihop. Han betonar den vuxnes betydelse för leken. För att kunna leka måste barnet uppleva en pålitlig relation med en vuxen annars ställer sig barnets känslomässiga problem mellan dem själva och leken. Lekpedagogen måste vara en sådan person, som tillsammans med barnet kan bygga en relation, som är absolut pålitlig under den tid som lekarbetet pågår. Det som är sagt och överenskommet gäller.

Från psykodynamisk personlighetsteori tillförs även Erikson (1986) som i sin teori hade jaget i centrum. Han skriver att barnet under latensperioden (ålder 5 – 13 år) fungerar enligt principen *jag är vad jag lär mig* eller *jag är vad jag kan* (a.a.). Lekarbetet strävar efter att ge barnet en känsla av kompetens och duglighet.

Som kommer att framgå av resultatkapitlet tvivlar inledningsvis flera barn i studien på sin kompetens eller duglighet. Kapitlet visar på den utveckling av kompetensupplevelse som äger rum.

5 METOD

För att mäta effekten av insatsen, lekarbetet, i projektet har triangulering använts. Vi har sett på utveckling och resultat utifrån flera olika perspektiv.

Lekrapporter och lekmönster

I anslutning till varje lekarbetstillfälle har en lekrappport skrivits och ett lekmönster (se bilaga 2). fyllts i. Vid handledningstillfällena (två timmar per vecka) har rapporterna lästs upp och diskuterats och lekmönstren analyserats av de två lekarbetspedagogerna.

Mammornas utvärdering

Utvärderingssamtalen med mödrarna hölls efter avslutat lekarbete med deras barn. Ibland var det möjligt att ha samtalet i direkt anslutning till sista lektillfället på KCK, ibland gjordes utvärderingen med mamman per telefon några dagar senare. Följande frågor ställdes

- Hur mår ditt barn nu jämfört med när lekarbetet startade?
- Vad har ditt barn sagt om lekarbetsstunderna?
- Har du själv några tankar om lekarbetet och om det varit bra för ditt barn?

Personalens utvärdering

Efter avslutat lekarbete har barnets samordnare, eller när sådan inte funnits, moderns samordnare, gjort en skriftlig utvärdering. Inledningsvis introducerades en blankett, lik den som används ute i förskolor och skolor. Men för att kunna använda den var det viktigt att samordnaren kunde iaktta barnet såväl före som efter lekarbetet, vilket inte alltid var möjligt på KCK, där nya händelser plötsligt kunde tvinga samordnarens uppmärksamhet åt ett annat håll.

Istället kom vi på en konferens överens om att samordnarna skulle skriva ner sina reflektioner fritt med utgångspunkt från vad de såg beträffande barnets känslöstämning, barnets förmåga att leka med de andra barnen på boendet och barnets relation till mamma och syskon.

Urval av lekarbetsbarn

Samtliga mammor boende på KCK fick under projektåret erbjudande om lekarbete för sina barn. Alla tillfrågade utom en svarade ja. Erbjudandet presenterades första gången varje mamma fick information om boendet av sin samordnare. Då överlämnades välkomstpärmen och i den finns information om vad KCK har att erbjuda samt vilka regler som finns i boendet. I informationen ingår ett papper som presenterar lekarbetspedagogiken. Vid detta introduktionsmöte deltar tolk om behov finns. Den andra presentationen gjordes av den lekarbetspedagog, som skulle arbeta med barnet. Detta finns beskrivet under Inledningen.

I undersökningen ingick fyrtioen barn till tjugonio mödrar, av vilka tjugosex var av utländsk härkomst (födda av utländska föräldrar). Arton olika länder representerades. Nämligen Bosnien, Eritrea, Irak, Iran, Kongo, Kosovo, Libanon, Makedonien, Marocko, Mongoliet, Peru, Spanien, Sverige, Sydamerika (ej närmre angivet), Thailand, Tunisien, Turkiet och Vietnam. Många av mammorna talade bra svenska och vid presentationen av lekarbetsmetoden har endast nio av dem haft tolkhjälp.

Boendet

Kriscentrum för kvinnor vänder sig till kvinnor som utsatts för våld av partnern och erbjuder skyddat boende för dem och deras barn. Kvinnorna och barnen bor på två våningar, våning tre och fyra i ett fyrvåningshus. På nedre botten i samma hus fanns lekrummet. Ibland har det fungerat så att mammorna kommit ner till lekrummet med sina barn. Ibland har lekpedagogerna åkt upp till boendet och hämtat barnen där.

Kontaktpersoner

Chefen för verksamheten utsåg tre kontaktpersoner i personalen, som har fungerat som bryggor mellan verksamheten och de två lekpedagogerna. Det var också de som utförde en stor del av inköpen av leksaker och material samt iordningställde lekrummet.

Tidboken

Under tiden november 2009 till juni 2010 arbetade vi två lekarbetspedagoger var sin dag, onsdagar och fredagar, med ungefär fem barn var. Varje vecka var det följaktligen 10 barn som hade lekarbete. Och varje barn hade lekarbete en gång i veckan. Vi bestämde nästföljande tid med både barn och mamma efter varje lektillfälle och tiden skrevs in i tidboken. Boken förvarades på KCK-kontoret och personalen påminde mammorna om tiderna och meddelade oss om det blivit någon ändring.

Hösten 2010 innebar en förändring. Den ena lekarbetspedagogen fick inte tjänstledigt från sin ordinarie tjänst och föreslog då att hon kunde arbeta på söndagarna istället. Eftersom det tidigare diskuterats om inte helgerna kanske kunde vara mer lämpade för lekarbete än vardagarna, när barnen gick på förskola och skola, föreslog den andra pedagogen att hon då kunde arbeta på lördagarna. Så bestämdes det.

Sekretess

Undersökningar och beskrivningar när det gäller barnen på KCK, där det kan föreligga risk att identiteten röjs, kräver speciella etiska överväganden. Anonymitet måste, som tidigare nämnts, i så hög grad som möjligt garanteras. I denna rapport skrivs inga namn ut. Barnen omnämns endast med en bokstav och även på andra sätt har anonymiteten säkrats.

6 RESULTAT

Metodutveckling

Att arbeta med lekarbete på KCK innebar en betydande flexibilitet gällande metoden och avsevärd lyhördhet för barnens behov. Allt lekarbete kräver väl det, kan någon invända. Jo, men i regel kan vi lekarbetspedagoger, då vi arbetar ute i den så kallade vanliga förskolan eller skolan hålla oss i, eller ganska tätt inpå metoden som vi lärt den på vår utbildning.

Men här var omständigheterna extraordinära såväl miljömässigt som beträffande språket. Barnen befann sig här i en för dem fullständigt främmande miljö och många av dem behärskade inte svenska språket särskilt väl. Vi två lekarbetspedagoger var därför till viss del inkännande även i barnens känslor och inte bara i deras handlingar.

Jag beskrev i Inledningen det förhållningssätt som metoden rekommenderar. Nedan görs en jämförelse mellan de fyra punkterna *för barnen*.

I ”vanlig” förskola/skola

- Att själv välja lek och materiel
- Att själv råda över leksaker och materiel
- Att kunna inbjuda den vuxne i rollek samt
- Att respektera tiden (30) minuter

På KCK

Fungerade mestadels bra. Några barn behövde flera presentationer.

Även här krävdes ibland flera påminnelser. ”Jo, när du är här på lekarbete är det du som bestämmer över sakerna. Jo, du kan.” Behövde för vissa barn sägas upprepade gånger.

Beträffande punkt tre var vi mycket lyhörda och ibland initierade vi samlek om barnet sysselsatte sig t.ex. med servisen. T.ex.: Vill du bjuda mig? Får jag smaka? Vi frågade med ord och gester. Och ibland blev våra ord inledningen på en stunds rollek, som gav barnet glädje.

Beträffande tid var vi flexibla, om möjlighet fanns. Flera barn hade behov av längre lekarbetspass.

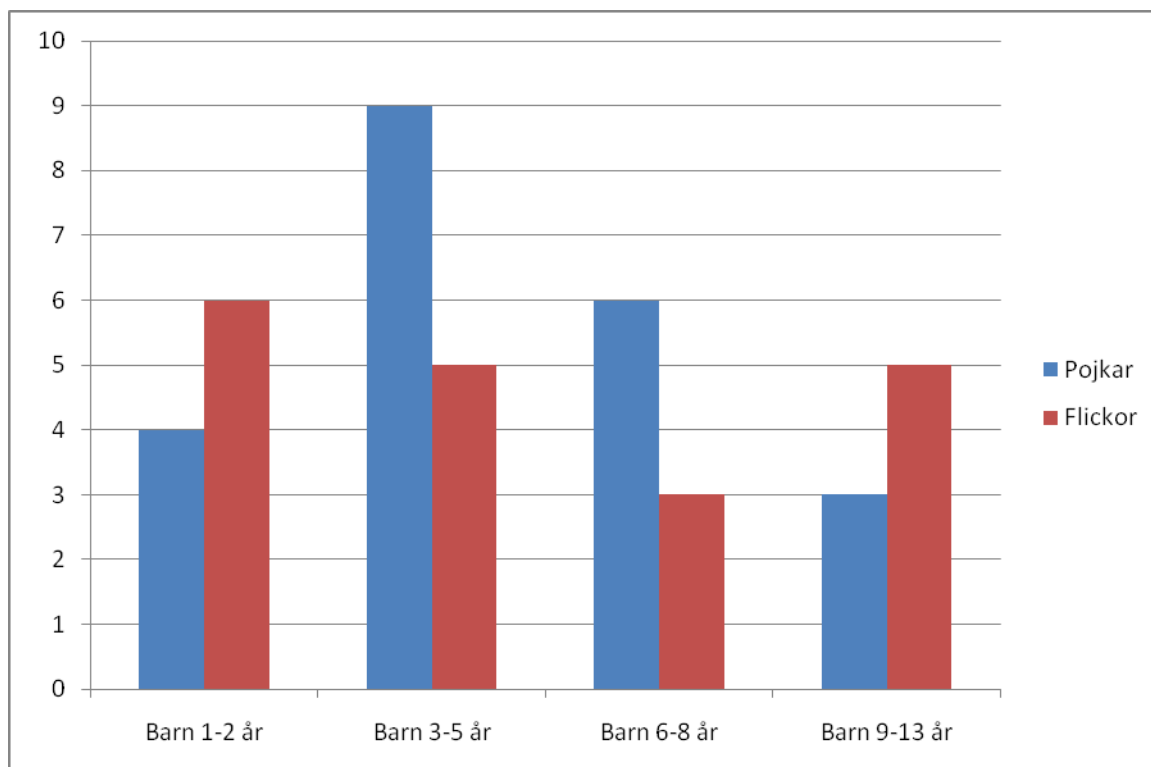
För pedagogen gäller vid lektillfällena:

• Att inte ställa eller besvara frågor, utan oftast lämna frågor tillbaka	Ibland besvarade vi frågor. Det kunde annars verka förvirrande för barnet
Att svara eller inte svara avgjordes från situation till situation
• Att undvika tillrättavisningar	Tillrättavisningar förekom ej
• Att inte ge förslag till lek och skapande	Samma förhållningssätt
• Att avstå från att berömma eller klandra	Beröm utdelades beroende på barn och situation. Huvudsakligen i form av ”du kan”

I den ”vanliga” förskolan eller skolan kan vi som är lekpedagoger, ofta i samråd med föräldrar, rektor och elevvårdspersonal/barnkonferens, bestämma hur länge barnet skall ha lekarbete, om vi ser att barnet vill och behöver det. På KCK är läget annorlunda. Dels för att lekarbetet sker inom ett tidsbestämt projekt, dels för att mammorna endast bor ett begränsat antal veckor på KCK. Dock är det så att flera barn kommit tillbaka till lekarbete på KCK efter det att de flyttat till eget boende, eftersom mammorna sett att lekarbete betytt mycket för deras barn. För att lösa problemet med alltför kortvarigt lekarbete, har på en APT (ArbetsPlatsTräff) fattats beslut om att namnen på de barn, som vi lekpedagoger anser bör ha fortsatt hjälp och stöd, skall lämnas till enhetschefen för KCK, som har ansvar för att ärendet rapporteras vidare till berörd verksamhet/myndighet. För en del av de barn, som vi lekpedagoger mött, har vi rekommenderat barnpsykiatri, för andra fortsatt lekarbete på mottagande förskola/skola om den möjligheten finns.

Barn i lekarbete och småbarnslek

Antal barn i lekarbete under projektåret 09-10 på KCK

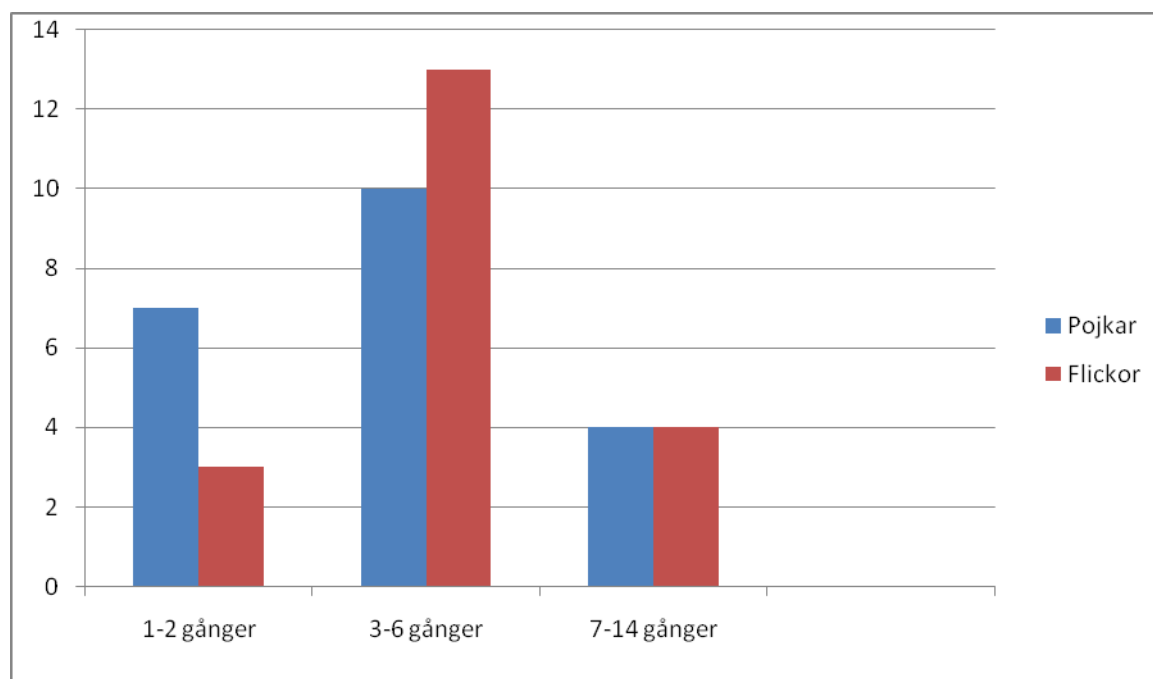

Figur 1. Figuren visar antal barn, fördelade på pojkar och flickor inom olika åldrar, som deltog i lekarbete/småbarnslek på KCK

43 barn erbjöds lekarbete. Som figuren visar deltog 41 barn. I ett fall var mamman inte intresserad och i ett annat fall var barnet inte intresserat.

Nedanstående tabell visar antal gånger barnen haft lekarbete under, och i samband med, sin vistelse på KCK. Indelningen förklaras av att beprövad erfarenhet visar, att för många barn sker en speciell förändring vid den sjunde gången, då leken kan upplevas alltmer kompetent och barnets självförtroende ökar. Lekarbete har använts i Sverige, i förskolor, skolor och inom barnpsykiatriens öppenvård, sedan 1977. I dessa verksamheter har lekarbete pågått varje vecka under någon eller några terminer. Hur länge har berott på elevens behov. När lekpedagogen ser att barnet är redo att lämna lekarbetet glesas tillfällena ut. Avslutningen planeras noggrant, så att barnet är berett. Leकारbetet på KCK har inte haft dessa gynnsamma omständigheter för alla de barn som deltagit i projektet. Av de **41** barn som haft lekarbete, har **tio** barn haft lekarbete 1-2 gånger. **Tjugotre** barn har haft lekarbete 3-6 gånger och **åtta** barn har haft lekarbete 7-14 gånger.

Antal gånger som barnen haft lekarbete/småbarnslek under projektåret 09-10 på KCK

Figur 2. Figuren visar hur många barn, fördelade på flickor och pojkar, som deltagit i Lekarbete/småbarnslek ett visst antal gånger

Fallbeskrivningar – Barn i ålder 3-14 år

Föreliggande rapport är en beskrivning och utvärdering av ett ett-årigt projektarbete. Det är ett kortvarigt arbete som redovisas. Den korta tiden till trots framstår de positiva inslagen klara och odiskutabla, vilket kommer att framgå av fallbeskrivningarna i det följande.

Berättelser och analys

I det följande kommer några fall att redovisas relativt utförligt och i anslutning till det görs en analys med hjälp av de teoretiska begrepp som angivits i teoriavsnittet, nämligen *hanterbarhet*, *begriplighet* och *glädje*. Dessutom tillkommer i analysen begreppet "time out". En pojke (A), som fått lekarbete inom projektet, använde begreppet "time out", när leken blev för känslomässigt ansträngande för honom. Detta begrepp har fått ge namn åt projektredovisningen. Dessutom gav det den andra lekarbetspedagogen och mig under handledningen, uppslaget att söka efter "time out" även hos andra barn. Vi fann just detta fenomen hos flera barn, även om de inte som A använde uttrycket "time out".

Time-out (engelska) innebär ett kort spelavbrott på begäran av ettdera laget i vissa bollspel, t.ex. basket och ishockey, för diskussion om taktik m.m. Överfört används ordet time-out om tillfälligt avbrott i annan process. Pojken A använde "Time out" för att vila från alltför känslomässiga inslag i leken.

Många barn leker projektiva lekar. I projektiv lek är det dockor, bilar och andra föremål som agerar. Barn överför sina föreställningar och tankar på föremålet som får agera och leva ut barnets tankar och känslor. Det är viktigt att komma ihåg att samtliga barn i studien befinner sig i ett kristillstånd. De är alla brottsoffer (Eriksson, 2006; Ekbohm och Landberg,

2006), och har bevittnat skrämmande våld i nära relationer. De har en fördel av att finnas på KCK under projekttiden. De får så gott som omedelbart tillgång till lekarbete och därigenom möjlighet att omgående bearbeta och förstå vad som hänt dem.

Pojke T

T hade lekarbete 5 november 2009 – 23 mars 2010, sammanlagt 14 gånger. Berättelsen om honom kommer att bli mer utförlig än andra valda fallberättelser. Jag gör dels en fortlöpande *kommenterande analys*, som jag skriver med kursiv stil och dels en avslutande *Analys och sammanfattning*.

T är en femårig pojke med utländsk härkomst. Mamman talar bristfällig svenska.

Tolk är närvarande då jag presenterar metoden för mamman och pojken.

Lekmönstret visar att T åtta av de fjorton gångerna under en stor del av tiden lekt i sandlådan, och med fordonen och dockskåpet under kortare stunder. I övrigt delades tiden främst mellan lekservisen och bollar och ballonger.

Mammans berättelse

Jag misshandlades redan, när T föddes och så har det fortsatt.

Nu är T en mycket rädd pojke. Han håller sig undan och vill inte vara med på någonting.

Han har tappat allt mod. Har problem med sömnen. Kan inte sova utan mig. Det dröjer minst två timmar innan han somnar på kvällarna. Han drömmer mardrömmar. Han kan plötsligt börja gråta.

- Han kan bli rädd för en liten fluga!
- Ja, jag vill att han ska ha lekarbete.

Personalens berättelse före lekarbetet

Jag hade fått en del information om T och med den informationen som grund blir det lätt att se vilken befrielse lekarbetet innebar för honom och på vilket sätt lekarbete frigjorde hans tankar och känslor. Så här berättade personalen för mig:

Trots sina fem år, behandlar hans mamma honom som ett mycket yngre barn. Vid måltiderna matar hon honom. Vi har ett lekrum uppe på boendet också. Ibland lyckas vi locka in honom där, men han endast står där, rakt upp och ner som en staty och med ett helt stelt ansiktsuttryck. Han leker inte med de andra barnen. Han pratar inte med någon. Vi är mycket bekymrade för honom. Jag har haft honom i barnsamtal. Eller rättare. Jag har försökt att ha honom i barnsamtal. Det gick inte. Han sa ingenting.

Lekarbetstillfällena

Lek 1

T vill gärna komma till lekrummet och leka. Jag repeterar reglerna. Att här inne i lekrummet är det han som bestämmer över sakerna och han som väljer vad han ska leka. Efter en stunds granskande av mig tar han itu med leken och gör det väldigt ivrigt redan första gången. Han använder många leksaker. Han kastar med de röda bollarna, ställer ut alla köksredskapen på

det runda bordet, lägger ut alla handdockorna på golvet, så att de bildar en matta, tar fram askarna med sedlar och mynt och lägger ut en del av dem på bordet. Jag bekräftar vad han gör.

Sedan kommer turen till verktygslådan. Han blir allt ivrigare. Pratar med allt högre röst. (Mycket av vad han säger förstår jag inte). Han slår hårt med hammaren i väggen. Jag säger: *Du slår med hammaren*. Han står framåt- lutad med böjd rygg och bankar och bankar. Så slår han sig på handen. Med avsikt ser det ut som. *Nu slog du dig på handen*, säger jag.

- Aj, aj, pappa spikar sig på handen, ropar han.
- Oj, oj, pappa tappar sågen på foten.
- Aj, aj, pappa måste till sjukhuset. Var är plåstret?

Jag gör en sammanfattande bekräftelse: *Du leker att pappa spikar sig på handen och tappar sågen på foten. Nu måste han till sjukhuset.*

T sätter plåster på sin egen fot.

Efter denna intensiva lek, går han bort till bordet med pengarna. Står och grejar med dem en stund. Lugnt. (Han gör sin egen "Time out"). Men reser sig plötsligt upp och ropar

- Jag vann! Jag vann mycket pengar!

Sedan går han sakta runt i rummet och håller sig om baken.

- Aj, så ont! Aj, så ont!

Sedan kom åter ett lugnare pass, där han blåste upp ballonger och lagade mat i leksakskastrullerna.

- Jag lagar äcklig mat. Oj, vad äckligt!

Men han blev allt gladare under lekstunden. Ville inte att stunden skulle ta slut.

Personalens kommentar efter första lektillfället

Samma personal som ovan gett mig information om T, fanns i rummet bredvid lekrummet under detta första lektillfälle. Hon kom in till mig i lekrummet efter det att T hade gått därifrån och var förundrad.

-Jag är helt häpen. Jag har ju hört genom väggen hur han agerat och pratat. Han sa ju ingenting när jag hade honom i barnsamtalet. Väldigt spännande det här!

Min egen kommentar och analys

Redan T's första lektillfälle vittnar om att lekarbete är en barnvänlig metod. T har behov av att bearbeta sina traumatiska upplevelser. Vi har mammans ord på att han har upplevt våld under hela sitt liv. Han kan inte prata om det eller svara på frågor om det. Hans ångest är för stor för det. Men i lekrummet väljer han själv vad han ska säga och göra och då kan han bearbeta i sin egen takt.

Lek 2-11

Under gångerna 2-11 lekte T i dockskåpet med smådockorna och katterna och hundarna. Använde servisen och lekte med de vilda djuren och fordonen i sandlådan.

Han identifierade sig med pojkdockan med den gröna tröjan och kallade honom för T. Vid ett tillfälle låter han dockan T strida mot alla riddarna och T är den som avgår med seger. Vid ett annat tillfälle låter han T åka rutschkana nerför dockhusets tak och ropar till mig

- Kom igen! Ta emot honom! *Han visar tillit till mig.*

När noshörningen stångade T klarade han sig utan en skråma. Då han väl upptäckt den lilla hundfamiljen och kattfamiljen har han ofta med dem i sina lekar.

- Jag älskar den katten, ropar han vid ett tillfälle.

Några gånger tar han fram de två små barnvagnar, som hör till dockfamiljerna i dockhuset och placerar en kattunge i den ena och en hundvalp i den andra. Han rullar omkring med dem allt medan han talar i falsett.

- O, så fina! O, så gulliga. *Han visar sin längtan efter glädje.*

Vid andra tillfällen visade T stor rädsla. Han målade med vattenfärg och i ett hörn av papperet blev det mycket röd färg. Då viskade han

- Pappa. Pappa ont. Pappa ont i magen.

Vid ett tillfälle ropar T

- Spelpappa! Spelpappa!

Minnet av pappans våld gör sig åter påmint. En stund är han rädd och allvarlig.

Sedan tar han fram den stora röda bollen och vi spelar boll en stund. Bollen rullar in under bordet.

- Hämta den T, säger jag.

- Nej, säger han och håller sig om huvudet och gnäller.

Är han rädd att han ska slå huvudet i bordet om han kryper under det? Eller har han brukat gömma sig under bord och sängar, när våld har pågått? Jag vet inte.

Minuten senare säger han medan han tittar på mig med stora rädda ögon

- Detta är ett spökhush! Spöke i dörren.

Det är en blåsig dag och vi kan höra vinden vina i dörrspringan. Jag förklarar det för honom och han blir något lugnare. *Hans ångest är lättväckt och han behöver många lugnande försäkringar.*

Tillfällena sju till och med elva leker han långa stunder i sandlådan. Han är lugn och avvaktande. Tycks trivas med att bara vara. Bjuder in mig och säger "Du kan väl hjälpa". *Han relaterar till mig på ett tillitsfullt sätt.* Det handlar t.ex. om att göra en kulle av sanden och att lyssna på sanden med hjälp av stetoskopet, eller att ösa sand genom toarullar.

Vid lektillfälle 10 säger T plötsligt

- Min mamma vill inte leka.

Här anförtror han mig något han är ledsen över.

Lek 12

Eftersom T och hans mamma inte bodde kvar på KCK längre utan hade flyttat till en egen lägenhet, antydde mamman att hon inte skulle kunna komma med T till lekarbete så många gånger till. Jag hade bjudit in mamman att vara med i lekrummet både för att se T leka och för att bli uppmuntrad att själv börja leka med sin pojke.

T gick till sandlådan och satt där tyst och orörlig, med ryggen åt både mamman och mig. En lång stund gjorde han ingenting. *Jag hann tänka att han kanske inte alls skulle leka, nu när mamman var med. Då han vid lektillfälle 10 berättade att hans mamma inte ville leka med honom, var han arg på henne.* Men så började han fylla tågfarjan med sand. Jag erbjöd honom att flytta fram hans stol närmre sandlådekanten.

- Jag kan själv, sa han.

Detta yttrande är värt att notera, eftersom hans vanligaste yttrande hittills hade varit "jag kan inte".

Han lekte sedan i dockskåpet där han körde in både flyplanet och helikoptern. Jag skulle hålla dockan T som också skulle vara i dockhuset. Jag trodde att jag var inbjuden i rollek och tog några egna initiativ, som han sa nej till.

- Nej, inte så.

Leken blev våldsam. Pojken ramlade nerför trapporna. Då tog T hammaren och slog dockpojken i huvudet.

- Nu är han död.

- Du leker att han är död, kommenterade jag.

Figur 3. Fotot visar hur T lagt dockpojken T med ansiktet nedåt i sanden.

Kommentar och analys till Lek 12

T visade mycket tydligt aggression denna gång. Var det för att mamman var med? Han spelade upp en skrämmande sekvens, då han tog hammaren och låtsades döda sitt identifikationsobjekt. Ville han berätta att det skulle kunna vara en lösning på hans problem? Kanske har han hört någon vuxen tala om en sådan lösning på våld i nära relationer.

Lek 13

Gång 13 går T genast fram till sandlådan och säger till mig att jag ska leka med honom. När jag väl kommer dit säger han

- Du ska leka med dockskåpet.

- OK, säger jag. Du vill att jag ska leka i dockskåpet, medan du leker i sandlådan.

Han kör runt med traktorn och tågfarjan. Han brummar och kör. Säger efter en stund

- Var här.

T vill att jag ska stå bredvid honom vid sandlådan.

Han tar fram ambulansen och klagar över att dörren är trasig på ena sidan.

- Nu körde du ambulansen i sanden, sa jag.

Då vände han sig mot mig. Såg mig i ögonen och log, lade sina armar om min hals och viskade

- Det är en buss

- Ok, säger jag. Det är en buss.

Han kör länge runt, runt med bilar, tågfarja och andra fordon.

Lek 14 sista lektillfället

Mamman satt med inne i lekrummet och vi talade om att detta skulle vara sista gången nu på ett tag och att hon får själv höra av sig till KCK, om T börja prata om att komma tillbaka till lekarbete. Hon hade ingen lust att vara med och leka och efter en stund gick hon ut.

T. lekte oerhört intensivt och med stora gester! Han körde omkring barnvagnarna med bebisarna fort, fort i sandlådan. Vagnarna välte och han bankade ner bebisarna i sanden.

Jag frågade om jag fick vara med och leka och det fick jag. *Det var nödvändigt att hjälpa honom till ett visst lugn.* Det lyckades. Han vände intresset mot mig. Jag tog en bil och började köra runt med den i sanden. Han gav regi. Han sa att jag skulle ramla ur bilen. Då la jag bilen på sidan och sa

- Aj, aj, hjälp mig jag har sand i ögonen. Hjälp mig!

Då kom T och räddade mig. (*I denna leksekvens var det jag som beslöt om "time out"*).

- Nu har du inte mer sand, sa han.

Sedan gick han till leksaksskåpet och tog snabbt ut korgarna med dockskåpsmöbler. Han hällde ut alla möblerna i sanden och rörde om bland dem. Jag kommenterade att han lagt alla möblerna i sanden och att detta ju inte var någon lek. De låg huller om buller.

Jag anade hans oro och talade med lugn röst om att nu var lektiden slut och att jag ville prata med honom en stund, innan han skulle ge sig iväg hem. Jag gav honom en liten plastdocka som en maskot att ha med sig, som påminnelse om lektillfällena. Han blev glad för den. Jag önskade honom lycka till i förskolan och han såg glad ut också när jag nämnde den.

Flera gånger poängterade jag att om han ville komma tillbaka skulle han säga till sin mamma så skulle hon ringa till KCK. Jag sa detta inför mamman och fick henne att lova också.

Mammans utvärdering

Mamman sa att T mår bra nu. Han blir lycklig, när hon pratar om att åka till lekarbete.

Hennes egna funderingar kring lekarbete är att det är bra för barn. Det är bra för barn att leka.

Det är bra om barn är glada.

Personalens utvärdering

- Vi anser att T utvecklades positivt av lekarbetet.
- Vi hade inte lyckats nå honom med våra Barnsamtal.
- Vi såg att T's mamma prioriterade att komma med T till era träffar även efter att hon flyttat ifrån KCK.
- T behövde mycket stöd i sin språkutveckling, och han behövde också träna sig i samspel med en vuxen samt bli sedd och bekräftad.
- Vi såg att T utvecklades i dessa avseenden och han upplevdes också som tryggare av oss i personalen.

Analys och sammanfattning

T var mycket glad över att komma till lekarbetet. Endast en gång visade han ointresse och var helt inne i sina egna tankar. Orkade inte modellera. Sa: Jag kan inte! och: Går jag fort, kan det komma blod! Var vimsig och osäker, när han gick ut ur rummet och visste inte åt vilket håll han skulle gå. *Just den gången var hans ångest så stark att han inte kom i kontakt med sina behov av bearbetning och sin lekförmåga.* Under de fjorton lekarbetstillfällena var T ofta försiktig, rädd och undfallande. Han sa förlåt när han stötte till något eller tappade något. Men han kunde också agera i lek. När han slog dockan T var han upprörd och likaså när han bankade ner babydockorna i sanden. Han var annars vänlig och ömsint mot dem. Han var också upprörd och arg, när han använde verktygen och när de vilda djuren slogs med varandra eller när han själv, som dockan T, slog ner samtliga riddare.

I T's lek finns "Time out" med redan första gången. Han går och pysslar med pengarna efter att han lekt att pappan skadat sig och måste till sjukhus. Han bearbetar sina tankar och upplevelser av det våld han sett och varit utsatt för.

Genom sin lek försöker han skapa en *begriplighet*. Efterhand som han känner sig alltmer trygg i lekrummet och med lekpedagogen kommer andra tankar upp till ytan. Vad är det som händer hemma och med pappa? Han *hanterar* det så gott han kan genom att leka en del av det han varit med om. Han gestaltar. Lekpedagogen sätter ord på det han gör. T känner att han får lov att känna och agera. Han vågar visa sin vrede gentemot sin mamma. Varför är han arg på henne? Är det för att hon har låtit sig misshandlas? Är det för att hon har låtit detta pågå under hela hans liv och därigenom också gjort honom till ett offer för våld? När han vågat visa sin ilska och vrede kan han också komma i kontakt med *glädje*. Att han i leken med valpar och kattungar även kan visa omsorg är betydelsefullt. Han vet att allt inte är våld.

Gång 13 är han ledsen över att lekarbetet snart är slut och säger på sitt sätt "tack för de här gångerna", när han lägger armarna om min hals. Han är trygg och glad i den stunden.

T visar genom alla lekarbetstillfällen utom gång 14 att han själv kan reglera leken. Han bekräftar också påståendet att barns sorg är randig (Polfeldt, 2005) genom att växla mellan ansträngande bearbetning och glad lek med sand, hundvalpar och kattungar.

Förslag till fortsatta insatser

T är ett sådant barn som lämnades över till enhetschefen för fortsatta åtgärder. Jag rekommenderade barnpsykiatrisk hjälp. Om detta inte kan ske bör T få fortsatt lekarbete på sin egen förskola.

Han har fått tid hos logoped, vilket är mycket positivt. Han behöver trygga vuxna omkring sig, som verkligen ser honom.

Pojke A

A hade lekarbete 8 januari – 4 juni 2010, sammanlagt 10 gånger. Det var pojken A som i sitt lekarbete myntade uttrycket ”time out”. A är en tioårig pojke med utländsk bakgrund. Han och hans mamma talar bristfällig svenska. Tolk är närvarande när metoden presenteras för pojken och hans mamma.

Lekmönstret visar att A fem på varandra följande gånger lekt i sandlådan under kortare eller längre perioder. Pistolen har han lekt med lika många gånger men utspritt över tid, ungefär varannan gång. Lekservis, doktorsväska och bollar har funnits med fyra gånger. A kommenterade sin egen lek alla gånger utom en.

- ”Time out”, sa A efter intensiv sandlådelek med krig och död.

Återgick vid de första lektillfällena till sandlådan efter en stunds ”time out”.

Mammans berättelse

A har bara varit i Sverige tre och en halv månad. Han bor hos mig och är mycket rädd för att han ska bli tvungen att bo hos pappa igen. Pappan är kvar i hemlandet.

På kvällarna när han ska sova, kommer minnena av pappans misshandel. Han blir väldigt rädd och har svårt att sova. A har ätit ADHD medicin i tre år. Men inte nu längre. A's tålmod är mycket kort. Han kan leka med sina vänner i femton minuter. Inte längre. Han blir trött på dem och arg. Han hotar dem. Ilskan går fort över. Han är duktig i skolan.

Lekarbetstillfällena

A längtar efter lekarbetstillfällena och redan första gången bjuder han in lekpedagogen i rollek. Han hinner med både en affärslek (han köper en pistol) och en bjudlek (han lagar mat och bjuder lekarbetspedagogen).

I sandlådan utspelas ibland strider på liv och död. Han leker t.ex att alla dör i en stor drabbning. Han tycks bli upprörd av leken och säger ”time out” och går runt i rummet ett slag innan han påbörjar en restauranglek. Även fortsättningsvis säger han då och då ”time out” efter det att ett djur dödat ett annat djur eller att en krigare dödat en annan krigare. Men även då han inte yttrar orden använder han sig av det förhållningssättet att han låter kaos efterföljas av lugn.

Lek 9

Det nionde lektillfället skiljer sig från de övriga. Så här berättar A's lekpedagog: Kl 17.15 ringer det på dörren. A står först och mamma bakom, det märks att de nästan sprungit. Han har bråttom in i lekrummet och med detsamma jag kommer in och stänger dörren meddelar han att han har bytt namn och heter R. Sen ser han vattenfärgspaletten och säger ”jag vill måla idag”. Han använder färg och penslar som en som är ovan och säger att han ska måla ett hus.

Till slut får han ihop en slarvig rektangel. (Jag bekräftar bara med ”du målar blått”). Sen blandar han färger till något som liknar en röd boll uppe i högra hörnet. Jag säger det. Ja, svarar han då. Sen målar han en svart grav med ett svart kors på höger sida om den blå rektangeln. Eftersom han kan mycket lite svenska så säger jag ”död, någon är död” med frågande röst (jag vet ju att han kan det ordet). Då skriver han AC på graven och säger helt lugnt ”AC är död”. Han är lugn och eftertänksam hela tiden. Han tänker lite, sen målar han blå moln och får av mig, när han frågar, veta vad de kallas, samt ”solen”. Det stör honom inte att den gula färgen är blandad med blått så att solen blir olivgrön. Sedan tar han itu med den blå rektangeln, gör en dörr och tak. Jag bekräftar att han målat ett hus. Han skriver sitt namn på huset. Sen målar han ett kors på var sida dörren. När han gjort det, så målar han ett kryss över dörren och förklarar att man inte kan gå in för där finns något farligt – han pekar på graven för att förklara och sen kommer han på ordet och säger monster. När han sedan målat en bil till vänster om huset så har det gått 20 minuter och han är nöjd.

Figur 4. Figuren visar den målning A gjort.

Jag får bilden av honom och sedan leker vi med bollen tills tiden är slut. Då är han sitt vanliga spralliga glada jag.

Mamman gjorde ingen utvärdering

Personalens utvärdering

A har bott fyra månader på KCK tillsammans med sin mamma. A har tyckt väldigt mycket om att gå till lekarbete och det har varit viktigt för honom. A kom till Sverige hösten 2009 och har lärt sig en hel del svenska efter det. Men lekarbete har betytt mycket för honom, eftersom leken har gett honom större möjligheter att uttrycka sig.

Analys och sammanfattning

A var redan från början mycket aktiv och även påstridig i sin lek och visade ett stort behov av att uttrycka sig. Vilka tankar och känslor försökte pojken *hantera* och *begripa*?

Situationen med lekpedagogen, leksakerna och lekrummet gör honom glad från början. Här är någon som har hela sin uppmärksamhet riktad mot honom och som inte bryr sig om att de inte förstår varandras språk. Hon förstår hans lek och hon förstår vad han målar. Genom hennes tillåtande och inväntande attityd skapar han i rummet och med leksaker och färg en *begriplig* och *hanterbar* situation. Och då närmar han sig vad som innerst är hans vända. Han kunde inte stanna i sitt hemland hos sin pappa. Där var han inte önskvärd. I det nya landet hos sin mamma hamnar han mitt i en konflikt, och får därför bo med henne i ett skyddat boende. Han lekar att han dör och dödar, att han vårdar och läker och löser slutligen sitt problem genom att bli någon annan. I leken är allting möjligt! Men i verkligheten? För denne pojke har inte lekarbete varit tillräckligt. Att pojke A även börjat träffa en barnpsykolog och ska börja en behandling inom BUP är helt nödvändigt för hans framtida hälsa. Att han skrattat och varit glad ibland är positivt. Liksom hans förmåga att själv reglera sin lek genom "time out". Härvidlag demonstreras också uttrycket "barns sorg är randig", som jag skrivit om i Litteraturgenomgången. Barn orkar bara vara i sorg och smärta, en kortare tid, sedan behöver de leka och skratta.

Sammanfattande redovisning av lekarbetet för 31 barn i ålder 3-13 år

Hur hanterar barnen våldet de bevittnat och/eller varit utsatta för? De arbetar ihärdigt med sina upplevelser och känslor i leken. Och viktigt att understryka är att barnen från de arton länderna leker liknande lekar och de leker dem på samma sätt. Redovisningen av de lekarbeten vi två lekpedagoger deltagit i sker via tematisering och illustreras med hjälp av fotografier, som tagits då barnen lämnat lekrummet. De teman som utkristalliserats är

1. *Våld, Rädsla – Liv och Död*
2. *Pappagestaltens Våld*
3. *Våld, Kaos – Känsla av Maktlöshet*
4. *Kontroll, Ordning och "Time out" för att bemästra Våldet*
5. *Glädje – Jag kan, trots Våldet*

Våld, Rädsla – Liv och Död

Figur 5. I sandlådan gestaltas Våld, Rädsla – Liv och Död

Våld, Rädsla – Liv och Död

En pojke (8 år) som sett krigshandlingar på mycket nära håll i sitt hemland och själv blivit slagen av en soldat, vill alltid ha leksakspistolen när han är i lekrummet. Han använder den inte alltid, men stoppar den då i byxlinningen. Han är orolig och aggressiv och har dragit kniv mot vissa kontaktpersoner. Hans rektor vill inte ha honom kvar i skolan. I lekrummet låtsas han döda lekarbetspedagogen, men blev sedan läkare och botar henne. Y lekte också att han dödade både sig själv och lekarbetspedagogen med förgiftat kaffe.

Flera barn använder hajen som symbol för det onda. En flicka (3,5 år) identifierade sig själv med en liten kattunge. Hajen jagade kattungen och slukade den. När lekarbetspedagogen sa: Nu tog hajen kattungen, svarade flickan sorgset: Nej, det var mig han tog.

Det mest frekventa ord en av pojkarna (5 år) använde var "livsfarligt". "Akta" sa han ofta, "det kommer blod".

En av flickorna (8 år) leker en projektiv lek med dockorna. I det här fallet låter flickan en av dockorna vara hon själv och en annan docka är pappan. "Flickan vill dö" säger hon. Och "pappa du kommer att dö och jag får aldrig mer träffa dig".

"Min pappa har sprutat sig" (flicka 7 år). "Häxan är farlig". "Jag ska koka bebisen och äta upp den".

Några gånger visade en pojke stor rädsla. Han målade med vattenfärg och i ett hörn av papperet blev det mycket röd färg. Då viskade han

- Pappa. Pappa ont. Pappa ont i magen.

Pappagestaltens Våld

Figur 6. Här ser barnet ryggen på pappa som är på väg bort ifrån dem.

Pappagestaltens Våld

Flera av barnen känner sig klivna inför separationen från pappan. De gestaltar familjelekar på olika sätt. De bildar små grupper som hör ihop med varandra. Det kan vara dockhusmänniskorna eller det kan vara djur som bildar familj.

Ett av barnen (3 år) visade tydligt i sin lek, hur han längtade efter pappa. Han tog de två stora dockorna och la dem in under en stor filt och sa till dem att de skulle sova. Sedan tog han den stora nallen och sa till den ” du får vara pappa” och så stoppade han nallen också in under filten och slutligen kröp han själv in där också. Sedan vände han sig till lekpedagogen och sa ”Nu ska du sjunga! Du ska sjunga Björnen sover” och då gjorde lekpedagogen det. Han ville inte sluta leka, när tiden var slut.

Andra barn kan ha en helt annan inställning till pappan. En mamma berättade att pappan till hennes flicka kom till förskolan för att besöka henne och hur flickan då hade viftat avvärijande med händerna och ropat ”nej, nej”.

En flicka (6 år) avbröt sig mitt i en lek och sa ”Pappa slår mig och min mamma och min bror”. Varpå lekpedagogen sa ”Ja, jag vet att du har haft det så”. Och flickan återgick till sin lek med dockhusdockorna.

I en leksekvens dödade pappadockan pojkdockan och i en annan leksekvens dödade en kompisdocka pappadockan.

Dessa destruktiva lekar omväxlade med bollekar och att barnen ritade och målade. De reglerade på ett anmärkningsvärt sätt sina lekar med Time out.

En flicka (7 år) ropade i en projektiv lek ”Pappa du kommer att dö och jag får aldrig träffa dig!”

Våld, Kaos – Känsla av Maktlöshet (2.)

Figur 8. Även här finns kaos och hjälplöshet. Pojken som möblerade detta dockhus kallade familjen som bodde där för den galna familjen

Föräldrarna och barnen vistades på taket och inne i huset fanns endast babyn. Pojken (8 år) skrattade gällt flera gånger under tiden han lekte den projektiva leken. ”Det är inte bra om mammor vinglar för ofta” sa han och demonstrerade mammans vingliga gång med hjälp av mamma-dockan.

En pojke (4 år) visade stor glädje under lekarbetstillfällena, som tråkigt nog endast blev fyra stycken. Vid det fjärde och sista lektillfället den 18 december är han tyst och koncentrerad. Han lyfter ut den ena korgen efter den andra ur leksaksskåpet. Först tar han de små plastdockorna. Mycket försiktigt placerar han dem en och en sittande i rad efter varandra längs långsidan på sandlådan. Sedan tar han dockskåpsdockorna och bildar en parallell rad med dem längs långsidan ovanför plastdockorna. Han bygger rad efter rad under tystnad. De tama djuren, de vilda djuren, riddarna och sist hästarna. Han har fyllt hela sandlådan med figurer och gjort det på ett systematiskt och prydligt sätt.

Sedan hämtar han fordonen. Personbil, polisbil, brandbil, ambulans och traktor. Han sätter ner dem i sanden och kör runt med dem i rasande fart. Alla figurer körs över. Han gör det med stor häftighet, men under tystnad.

Lekpedagogen kommenterade ”Du lät fordonen köra över leksaksdockorna och leksaksdjuren”.

Han är fortfarande tyst, men lutar sig fram över sandlådan och gör en ren slät ö i mitten av sandlådan. Den är helt tom. En ö av ren fin sand.

Eftersom jag har sett liknande reaktioner hos barn tidigare är jag övertygad om att det var besvikelse och ilska han visade. Han tyckte mycket om lekarbetstillfällena och hade velat

komma många gånger till. Han använde merparten av leksakerna. Han sa adjö till dem också på detta sätt.

En annan pojke (3,5 år) uppträder oerhört splittrat och oroligt i lekrummet. Han är också aggressiv och pratar om att han ska skjuta flera personer. Bland annat lillebror som han är svartsjuk på. Han använder leksakspistolen fyra av sina sex gånger. Polisbilen och ambulansen är också med i hans scenario. Han klär av mammadockan naken och försöker få in både henne och pappadockan i ambulansen, vilket inte lyckas. De är för stora. Därpå låter han alla dockskåpsdockorna titta mammadockan i rumpan. Babydockan och mammadockan försöker gömma sig i ett av badrumsskåpen, vilket inte går. Han visar stor oro och ängslan, men även aggressivitet. Vid sista lektillfället lekte han åtskilliga gånger att han sköt lekpedagogen, som upplevde att upprepningen inte var bra för honom. Hon frågade ”vem leker du att du är”? ”Jag är polisen” svarade han. ”Vem är jag då” undrade hon. ”Du är doktorn”. ”Jaha, får jag doktorn sätta plåster på ett av dina sår?” ”Ja”.

Lekpedagogen tog fram doktorsväskan och de sista minuterna plåstrade de om varandra. Här var det lekarbetspedagogen som införde ”Time out”. Av omsorg om barnet.

Kontroll, Ordning och ”Time out” för att bemästra Våldet (1.)

Figur 9. Bilden visar ett välmöblerat hus och en storasyster, som är ute på promenad med sin lillasyster.

Kontroll, Ordning och "Time out" för att bemästra Våldet

Flickan som lekte denna session var nöjd och glad, när hon gestaltade leken. Att det ligger en gestalt på bordet hör inte till berättelsen. Flickan (5 år) möblerade först noggrant hela dockhuset. Hon talade hela tiden med sig själv om, var hon skulle ställa möblerna. Sedan valde hon att leka med en mammadocka och tre barndockor. Den minsta en baby och de övriga två systrar. De fick lägga sig och sova. Sedan fick de gå upp och äta och till slut gick en av systrarna på promenad med babyn i liggvagnen.

Hela tiden medan flickan arrangerade dockskåpet och sedan lekte sovsituation och matsituation var hon lugn och glad och nöjd med sin lilla familjevärld

En annan flicka (6 år) inleder ett lektillfälle med att hämta ut leksakssedlarna ur leksaksskåpet. "Titta! Här är mycket pengar! Jag har mycket pengar!" Sedan ägnar hon sig åt att omsorgsfullt möblera dockhuset. Tar fram alla minisakerna (smörpaket, ostbit, ketchup, juice osv.) och lägger dem, med stort tålmod, in i kylskåpet. Hon arbetar en stund med möbleringen av soffa och TV i förhållande till varandra. Hon småpratar för sig själv och tycks vara helt inne i leken. Så tittar hon plötsligt upp på lekpedagogen och säger "Det är skrämmande". Det kom så oförmodat att pedagogen inte hinner säga "Du säger att det är skrämmande" förrän flickan fortsätter att leka med flickdockan och pojkdockan. Flickan ser på TV och pojken badar. Situationen präglas av ordning och flickan är lugn och glad.

Kontroll, Ordning och "Time out" för att bemästra Våldet (2.)

Figur 10. Bilden visar en lugn och välordnad heminteriör. Här sitter mormor och morfar. Pappan skymtar närmast åskådaren. Hundar och katter står prydligt uppställda och tittar på TV med de vuxna. På TV'n syns fotografier av barnen.

Pojke (6 år) har under vissa lektillfällen gestaltat kaos i både dockhus och sandlådan, men den gång som bilden ovan illustrerar, lekte och arbetade han lugnt och metodiskt. Han placerade först den röda soffan vid den ena väggen och sedan tv-bänken mitt emot den. I soffan placerades mormor och morfar och bredvid dem pappan. Att få TV'n att stå stadigt på TV-bänken fordrade precision. Och ännu mer precision krävdes när fotografierna placerades ovanpå TV'n. För att inte tala om hur stadig den hand måste vara, som allra sist placerade djuren.

Varför beskrivs detta så utförligt? Jo, för att skillnaden från hans kaos-lektillfällen är mycket stor! Kanske kan det vara så att när kaos har lekts ut, möjligheterna för kontroll och ordning ökar!

Glädje – Jag kan, trots Våldet (1.)

Figur 11. Här syns en mäktig dinosaur.

Glädje – Jag kan, trots Våldet

Pojken (8 år) som har skapat ovanstående verk, var i början av lekarbetsperioden splittrad och nedstämd. Mamman berättade att han hade börjat slåss med de andra barnen i skolan och att han inte längre tyckte att någonting var roligt. Han inledde lekarbetsperioden med att leka krig. Men ganska snart inbjöd han lekpedagogen till affärslek. Han lekte denna lek med liv och lust. Han var en ivrig och förekommande expedit och pedagogen fick inta rollen av kund flera gånger, tills han kom på att han ville bjuda hem henne och bjuda på kaffe. Han tyckte om dessa lekar och trivdes i sina roller.

Sista gången de träffades till lekarbete ville han arbeta med lera. Han tog först den gröna lera och gjorde gräs. Sedan ville han ha den svarta lera och arbetade tålmodigt med att skapa en dinosaur. Han blev mycket nöjd med resultatet.

Det var denne pojke som undrade om de skulle träffas efter jul och som blev ledsen över att de inte skulle det. Pedagogerna hade berättat det tidigare för honom, men han mindes det inte.

Glädje – Jag kan, trots Våldet (2.)

Figur 12. En flicka skapade bilderna och halsbandet.

De flickor som var i ålder 11 till 15 år använde lekarbetstiden till att måla och tillverka föremål som t.ex. smycken. Vi förmodar att de verbalt hanterar sin situation i samtal med sin samordnare på boendet. Medan deras händer målar och organiserar pärlor och snäckor kan de i sitt inre vara på väg mot en viss begriplighet.

En femtonårig flicka ville till en början ha lekpedagogens råd inför varje litet moment hon skulle göra. Pedagogerna uppmuntrade henne att göra som hon själv tyckte. Flickan såg frågande ut. ”Jo”, sa lekarbetspedagogen, ”känn efter inne i dig hur du vill ha det”. Efter det frågade flickan inte så mycket utan arbetade med sina händer och såg nöjd och glad ut med det resultat hon uppnådde.

En annan flicka (11 år) använde tiden i lekrummet till att göra små lerfigurer som sedan brändes i ugn. Hon arbetade långsamt och metodiskt och dekorerade sina figurer med lera i olika färger. Hon blev nöjd och glad över resultatet.

Avslutande ord

Som framgår av fallbeskrivningarna arbetade barnen intensivt för att begripa och hantera och nå fram till någon slags förståelse och glädje, vilket är hoppfullt. Trots våldet de har varit utsatta för har de på inget sätt gett upp. Känslan av att kunna själv var också något som gav dem glädje.

Sammanfattande redovisning av lekarbetet för 10 barn i ålder 1-2 år

Småbarnslek I

Figur 13. Pojke (1 år 2 månader) Har lagat mat och bjuder nalle och mamma på middag.

Som nämnts under Inledning bodde under projektiden även ett antal yngre barn (1-2 år) med sina mammor på KCK. Det fanns hos de två lekpedagogerna ingen tidigare erfarenhet av lekarbete med så små barn. Men det var tydligt att även dessa barn behövde lekstimulans och glädje. Efter att lekpedagogerna diskuterat med varandra och konsulterat en barnpsykoterapeut infördes *småbarnslek* på KCK.

Till småbarnsleken inbjöds även barnens mammor och vår tanke var att inte bara barnen utan även mammorna skulle stimuleras att leka.

Pojken som arrangerat leksituationen ovan tyckte om att komma till lekrummet med sin mamma. Mamman såg genast att hennes pojke njöt av lektunderna. Själv var hon lite nerstämd, men påverkades också hon av pojkens glädje vid bollek och lek med ballonger och köksservis.

När han lagade mat och bjöd sin mamma och själv låtsasdrack ur en kopp blev mamman väldigt glad och förvånad. ”Jag visste inte att han kan så mycket. Jag har inte förstått att han kan komma ihåg.”

Mamman var också angelägen om att komma med sin pojke till lekarbetet även efter det att hon flyttat från KCK.

Mammans utvärdering

Mamman tyckte inte att hon hade någonting att säga.

Småbarnslek II

Figur 14. Barnen i ålder 1-2 år tyckte om att leka med de stora dockorna.

De små barnen fick inte, som de andra, tillgång till alla leksakerna i leksaksskåpet. Vi två lekpedagoger valde ut leksaker lämpliga för deras ålder och presenterade dem i långsam takt. Den minsta av de röda bollarna, ballongerna, dockorna och köksredskapen var populära.

Flicka 1 år och 3 månader var överförtjust från första lektillfället. Hon satt mitt på det röda täcket och matade dockorna med välling och saft. Lekpedagogen kastade en boll till henne. Hon sträckte bollen tillbaka mot pedagogen men släppte den inte. Den fick lirkas ur hennes händer. Mamman satt också på det röda täcket men var avvaktande. Andra gången ringde mammans mobil efter en stund och hon lämnade rummet. Flickan kröp bort till dockorna och tog saften och började mata dem. Efter några gångers lek uppmuntrade lekpedagogen mamman att delta i leken och hon gjorde det mer och mer och med större och större inlevelse. Vid de två sista lektillfällena var det flickan och mamman som lekte med varandra och lekpedagogen kommenterade leken. Flickan ropade många gånger till mamman ”Mamma!

Mamma! Titta!” Vid sista lektillfället ville hon leka med dockskåpet. Hon öppnade och stängde dörrarna i det och lät en liten katt och en liten hund bo i dockskåpet.

Mammans utvärdering

- Det har varit bra och roligt att min flicka har fått komma hit och leka. Hon har tyckt att det var roligt. Det har varit kul att se utifrån. Vad hon förstår. Att se hennes ansiktsuttryck. Hon har alltid varit glad efteråt. Hon var aldrig glad innan. Jag hade aldrig hört henne skratta förrän här hos dig i leken

Sammanfattning av mammornas utvärderingar av lekarbete och småbarnslek

Alla de mammor som svarat på den muntliga utvärderingen är överens om att det är bra för barn att leka. Två av dem förstår inte lekens koppling till barnens speciella situation utan säger att deras barn alltid tyckt om att leka. Här följer några typiska uttalande från mammor.

- Lekarbete är en allmänt bra grej. Som mamma känns det bra att det finns. Att chansen finns där.
- Min flicka är lugnare när hon varit på lekarbete.
- Hon har fått bättre struktur på sin lek.
- Mina barn har blivit snällare mot varandra, sedan de börjat med lekarbete
- Barnet har haft en egen stund, som gett glädje.
- Jag har inte märkt någon skillnad.
- Min flicka har blivit lugnare och är inte längre så arg.
- Det är bra att lekarbete finns för barn.
- Han har blivit mer sedd, när han har varit ensam med en vuxen.
- Det har varit bra för mig att se hur du (lekpedagogen) leker.
- Han har blivit snäll mot sin lillasyster.
- Hon har blivit gladare.
- Jag visste inte att hon kunde komma ihåg så mycket.

Sammanfattning av personalens utvärderingar

En del av personalen har haft en hel del kontakt med barnen i samband med lekarbetet, både före och efter, och har därför haft lätt att uttala sig.

Andra har inte sett barnen i anslutning till lekarbetet och inte heller ställt frågor till dem beträffande lek. Följaktligen har de inte kunnat göra någon utvärdering. Detta gäller två personal. Här följer några uttalanden.

- Han uttryckte glädje och lust inför lekarbetet.
- Hon satte större värde på barnsamtalen än på lekarbetet.
- Vi i personalen såg att han utvecklades i sin språkutveckling och när det gällde samspel. Vi upplevde honom också som tryggare.

- Han pratar inte mycket svenska. Jag tror att lekarbete har betytt mycket för honom, där han har kunnat uttrycka sig genom leken.
- Hon såg fram emot lekarbetet.
- Han är, enligt mamman, glad över lekarbetet.
- Hon har blivit glad av lekarbetet.
- Vi såg att hon blev gladare. Jag tror att lekarbetet hade mycket stor betydelse för henne. Det var det mest tydliga personliga stöd och fokus som hon fick under sin vistelse här. Lekarbetet hade en struktur och en relation i en annars relativt ostrukturerad vistelse här på grund av att det inte fanns någon tidsram att förhålla sig till. (Datum för utflyttning ändrade sig under hela deras vistelse).
- Hon uttryckte att det var kul att ha lekarbete och att det var skönt att slippa städa efter sig.
- Han frågade ”är Anita (lekpedagogen) här idag?”, så fort han såg någon av oss.

7 SAMMANFATTNING OCH DISKUSSION

I föreliggande rapport har ett ett-årigt projektarbete beskrivits och utvärderats. Det är ett kortvarigt arbete som redovisas. Den korta tiden till trots framstår de positiva inslagen klara och odiskutabla, vilket framgår av resultatkapitlet.

Lekarbete har använts i Sverige, i förskolor, skolor och inom barnpsykiatriens öppenvård, sedan 1977. I dessa verksamheter har lekarbete pågått varje vecka under någon eller några terminer. Hur länge har berott på elevens behov. När lekpedagogen ser att barnet är redo att lämna lekarbetet glesas tillfällena ut. Avslutningen planeras noggrant, så att barnet är berett.

Lekarbetet på KCK har inte haft dessa gynnsamma omständigheter för alla de barn som deltagit i projektet. Av de 41 barn som haft lekarbete har 8 barn haft lekarbete mellan 7 och 14 gånger. 23 barn har haft lekarbete 3-6 gånger. Resterande 10 barn har haft lekarbete 1 -2 gånger och endast för drygt hälften av alla har avslutningen vara möjlig att noggrant planera.

Alla mammorna som bodde på KCK hade varit utsatta för våld och deras barn har antingen sett eller hört våldet och i vissa fall själva varit utsatta för det. Barnen har levt med våld.

Ett syfte med det presenterade projektet har varit att barnen skulle få möjlighet att i lek bearbeta vad de sett, hört och/eller varit utsatta för och därigenom distansera sig från det (Cleve, 2002). Så har skett och barnen har också i sina lekar visat att det finns en värld utan våld. Inget barn inom projektet har i den projektiva leken eller i rolleken lämnat den slagna utan att förbarma sig över henne och göra henne frisk igen. Detta ser jag som ett gott tecken.

Flera mammor visade inledningsvis stor oro för sina barns hälsa och utveckling. I samband med att lekpedagogerna presenterade metoden ställdes frågor i stil med ”Har mitt barns hjärna blivit förstörd, genom våldet som bevittnats?” En annan mamma funderade över om hennes barn var normalt. Ytterligare en annan trodde att barnet inte kom ihåg någonting, vilket motbevisades inför hennes ögon i barnets lek. Vid den avslutande utvärderingen hyste mammorna inte samma oro för sina barn. De hade sett sina barn glada och skrattande. De visste att det finns hopp. De insåg sanningen i Polfeldts (2005) ord, att barns sorg är randig. Som framgått av redovisningarna fanns det några barn som behövde mer kvalificerad hjälp än den som lekarbete kunde erbjuda. Lekarbete hade varit en god hjälp under en för dem alltför begränsad tid. Dessa barn slussades genom enhetschefens försorg vidare till barnpsykiatri.

Barn i kris

Barnen på KCK befann sig i ett kristillstånd och för barn i kris har lekarbete visat sig vara ett kraftfullt medel (Lindberg, 2004; 2008).

Krisperspektivet betonar även individens egen kraft till att bearbeta och komma igenom svåra upplevelser...” (Almqvist & Broberg, 2004, s. 75).

Att flertalet barn själva kunde reglera sin lek och tog ”time out”, när leken blev alltför laddad, bekräftar citatet ovan. Barnen besitter stor egen kraft. Som framgår av resultatkapitlet var det endast vid tre tillfällen av de över 200 lekarbetstillfällen som ägt rum, som lekpedagogerna själva initierade ”time out”.

De barn som behöver ytterligare stöd efter lekarbetet, kan kanske antas vara traumatiserade. Traumaperspektivet (Almqvist och Broberg, 2004) ser på samma sätt som krisperspektivet att det är yttre faktorer, som orsakat människans lidande. Men i traumeatorin finns en annan förståelse av den omfattning som upplevelser av våld och fara faktiskt kan orsaka. Det kan för barnens del betyda en mer långvarig behandling än den som lekarbete under ett antal veckor kan erbjuda.

Dock säger mig min erfarenhet att genom lekarbete kan barnet komma en bra bit på väg mot ett perspektiv på det som drabbat dem.

Måluppfyllelse

Har genom projektet lekarbete de sex målen uppnåtts?

Mål 1 handlade om att *utveckla metoder som kan hjälpa barn i kris att bearbeta upplevelser och känslor även då språksvårigheter hindrar metoder som bygger på samtal*. Resultatet visar att mål 1 uppnåtts.

Mål 2 formulerade att *alla barn boende på KCK skall få möjlighet att utvecklas i lek*. Detta mål har uppnåtts. *Möjligheten* har erbjudits. Under tiden november 2009 till juni 2010 gick erbjudandet till barn i ålder 3 till 15 år. Under tiden september 2010 till december 2010 riktade sig lekverksamheten även till de små barnen i ålder 1 till 2 år. Detta berodde på att barn i den äldre åldersgruppen var relativt få under dessa månader. En mamma och ett barn har tackat nej. Att barnen utvecklats och hur de utvecklats genom lek, redovisas i resultatkapitlet.

Mål 3 uttryckte att *barnens mammor skulle få uppleva mindre oro för sina barn under vistelsetiden*. Flertalet av dem har gjort det. De har lugnats av att deras barn blivit gladare och de har varit noggranna med att deras barn skulle komma till lekarbetstillfällena.

Mål 4 framhöll vikten av att *ordinarie personal skulle få insyn i metod och förhållningssätt*. Detta mål har uppnåtts genom de gemensamma samlingar som hållits, där lekpedagogerna har berättat om sitt arbete och svarat på frågor. De tre personer i personalen som varit de speciella kontaktpersoner, som enhetschefen utsett, har i särskilt hög grad fått denna insyn. Samarbetet med personalen fungerade bra och bäst under den första terminen när lekrummet fanns på den fjärde våningen, där både KCK-kontoret och ett boende fanns. Där uppstod många spontana möten och ord kunde växlas i förbifarten. Den andra terminen flyttades lekrummet ner till den första våningen, där spontana möten inte lika lätt uppstod. När sedan lekarbetsdagarna flyttades till lördagar och söndagar blev möten mellan ordinarie personal och lekpedagoger ytterst begränsat. Anledningen till förändringen finns beskrivet i metodkapitlet,

Mål 5 betonar att *gjorda erfarenheter kan användas för att utveckla den gemensamma lekmiljön*. I diskussionskapitlet presenteras ett antal förslag till förnyelse.

Mål 6 slutligen handlar om att *personalen i boendet skall få uppleva att de har metoder att hjälpa även dessa barn*. Som framgår av personalens utvärderingar har också detta mål uppnåtts.

Alla mål är uppnådda.

Syften

De syften som varit drivande för lekarbetet på KCK har infriats. I resultatdelen har visats hur och på vilket sätt lekarbete har varit till hjälp för barn som upplevt våld i nära relationer.

Det senare tillskrivna syftet beträffande småbarnsleken, att de barnen skulle finna ro och glädje i leken och att mammorna skulle utveckla samspelsmönstren med sina barn har likaså infriats.

Begriplighet, hanterbarhet och glädje

I resultatkapitlet har jag presenterat fem teman som utkristalliserats genom upprepade läsningar av de två lekpedagogernas rapporter över alla lekarbetstillfällena på KCK.

Genom alla lekar som skildrar olika situationer, har hos barnen funnits och förstärkts vad jag här benämner *begriplighet och hanterbarhet*, begrepp lånade av Antonovsky (1991). I teorikapitlet har jag utvecklat min förståelse av dessa begrepp och hur barnen kan använda dem på två olika plan. Mitt tredje begrepp är *glädje*. Vygotsky (1980) menar att glädje är det viktigaste kännetecknet på lek. Eftersom alla barn i projektet efter hand kommit igång med lekande, kan vi konstatera att de har förmåga att känna glädje.

I bilden som här presenteras, *Figur 15* på sidan 43, ringlar sig de teoretiska begreppen från tema till tema, för att analysera och beskriva vad som händer i det lekande barnet, när barnet är engagerat i att skapa en sammanhängande berättelse om sig själv. Dock är det inte så att barnet behåller den uppnådda förmågan att begripa och hantera för evig tid framåt. Självklart är det så, precis som för oss alla, barn som vuxna, att insikter ibland är starka ibland svagt borttynande. Men har barnet en gång upplevt *begriplighet, hanterbarhet och glädje* i relation till olika lekar och teman, så är det lättare att åter uppleva de känslorna och har de en gång funnit ett verktyg, här leken, så vet de att det finns. Leken kan övergå i andra skapande berättelser som skrivande, målning, tecknande och annat, huvudsaken är att var och en finner sitt uttrycksmedel. Det är nödvändigt att berätta och bearbeta så att jaget och känslolivet inte kapsejsar (Cleve, 2002).

Lekarbetets framtid på kvinnojourer?

Vi två lekpedagoger har begrundat ovanstående frågeställning i samtal med enhetschef Carina Stridh och under våra handledningstillfällen. Vad vi båda, som arbetat med barnen upplevt, är att behovet av lekarbete är stort och att glädjen inför det betydande.

Jag menar därför att den lekverksamhet som ska få sin fortsättning både på KCK i Göteborg och förhoppningsvis på andra kvinnojourer i landet bör vara lekarbete eller någon variant av densamma. *De viktiga ingredienserna i metoden är att barnet förfogar över en vuxen alldeles själv och att barnet väljer verksamhet och lek efter sitt eget behov.* Att en vuxen visar denna tillit till barnets egen vilja och förmåga är betydelsefullt för barnet. Andra inslag i metoden är strukturen. Lekarbetet ska alltid bedrivas i samma rum, leksakerna ska alltid stå på samma plats. De ska vara lätta att hitta och ta fram. Leksakerna ska endast användas i lekarbete och aldrig i annan lek. Varför? Jo, för att de för ett barn i lekarbete kan få en särskild laddning, som är viktig för just det barnets fortsatta lek. Uppgjorda tider måste hållas. Barnen har utsatts för många svek och det får inte ske fler.

Vilka ska bedriva denna verksamhet?

Det gångna året har visat att beläggningen av mammor med barn är ojämn. På KCK bor även kvinnor utan barn och ibland bor där flera mammor med spädbarn samtidigt.

Lekarbetet bör påbörjas omgående. I våra funderingar kring detta har det förefallit oss svårt att tänka en utifrån kommande pedagog, som snabbt kan avbryta pågående arbete och inleda lekarbete på KCK.

Skulle det vara möjligt att anställa en lekpedagog, som är stationerad på KCK? Vad ska hon arbeta med när där är få barn i de rätta åldrarna 1 – 15 år?

Jag själv är förespråkare för att de i personalen som visat stort intresse för metoden kunde utbildas i lekarbete. Hur omfattande den utbildningen skulle vara måste diskuteras. Om en sådan verksamhet inleds är det viktigt att den personalen får handledning av en erfaren lekpedagog utifrån. I ett längre perspektiv kan kanske den utbildade personalen ge varandra handledning.

Vi har också diskuterat om dubbla roller skulle kunna skapa problem. Min erfarenhet säger mig att den risken är försumbar. Det går alldeles utmärkt att förklara för ett barn, att när vi träffas här och har lekarbete, så är jag på ett helt annat sätt än jag vanligen är. Jag förstår att det kan finnas oroliga tankar kring dubbla roller. Jag har också känt så. Men då jag i en följd av år träffade samma barn i lekrummet som i matte verkstaden och i klassrummet och barnet klarade det utan problem, så förordar jag denna modell. I sig inrymmer den flexibilitet. Det krävs en ökad personalstyrka. Kanske en halv tjänst. Men det borde kunna vara så att det alltid finns en personal med lekarbetsutbildning i tjänst.

Slutord

Jag avslutar med att anknyta till slutorden hos Almqvist och Broberg (2004). De skriver

Målet måste vara att resurser tillförs så att barnens situation på kvinnojourerna i hela landet förbättras (a.a., s. 84)

Under det ettåriga projektet med lekarbetspedagogik på KCK i Göteborg har barnen där haft möjlighet att någonstans, trots det våld de utsatts för, känna frihet och glädje och makt över sin situation. Om de kan bemästra *en* situation och glädjas över den i lekarbetet, upplever de hoppfullhet inför hela livssituationen.

Vygotsky (1980) skriver om glädjen som ett kännetecken på lek. I lekarbetet har barnen känt glädje. Vygotsky menar också att ”i leken är det som om barnet vore ett huvud högre än sig självt” (a.a.). Han påvisar att det i leken skapas en potentiell utvecklingszon hos barnen och att leken då är källan till deras utveckling. Barnen klarar saker i leken som de senare kommer att klara i den yttre verkligheten. Frånvaron av styrning skänker barnen frihet och glädje. Flera av dem upplever lättnad. En pojke uttrycker sina känslor så här.

Det känns bra att vara här. Jag vill komma hit flera gånger.

Lekarbetets positiva värde för barnen, som det kan utläsas ur detta projekts resultat, borde få betydelse för kvinnojourer i hela landet! Att leka rollekar ger barnen ökad social kompetens (Olofsson, 1987). I lekarbetsrummet på KCK har det lekts många rollekar under projektåret. En hel del av dem i form av projektiva lekar. I dessa lekar övar barnen sin perspektivtagningsförmåga, som är grunden för empati.

Att känslomässigt och tankemässigt kunna ta andras perspektiv är grunden för altruism, samarbete, lyssnarförmåga och popularitet bland kamraterna (a.a.s., 116).

I förlängningen kan lek under trygga former och lekarbete vara ett viktigt förebyggande arbete, i så mån att antisocialt beteende kan förhindras. Många av de barn som ingick i lekarbetsprojektet har haft negativa manliga förebilder och det är inte bara mänskligt utan även samhällsekonomiskt betydelsefullt att de i leken har sett på dessa förebilder ur olika perspektiv.

Kunskap om lekens betydelse har funnits i hundratalsår, vilket nedanstående citat bevisar.

Människan leker endast när hon är helt och fullt människa, och hon är endast helt och fullt människa när hon leker (*min översättning*). (Schiller, 1795/1954, s 80).

I det här redovisade projektet har barnen visat, att det våld som de bevittnat och ibland också varit utsatta för, inte har berövat dem deras lek och därmed inte deras möjligheter att vara helt och fullt människor.

REFERENSER

- Almqvist, Kjerstin & Broberg, Anders (2004). *Barn som bevittnat våld mot mamma – en studie om kvinnor och barn som vistas på Kvinnojourer i Göteborg*. Göteborg: Göteborgs Stad, Lundby.
- Antonovsky, Aaron (1991). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Arnell, Ami & Ekbom, Inger (2010). *Och han sparkade mamma*. Stockholm: Gothia.
- Berisha, Sanije & Wittrin, Sara (2010). "Att tycka synd om de här barnen gagnar dom inte ett dugg". C-uppsats 15hp, Institutionen för socialt arbete. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Binder, Anita (2010). *Föräldrasamtal om lekarbete. Paper*. KCK Lekarbetsprojekt 2009-2010.
- Borg, Lisbeth & Sandén, Ingrid (1999) Lust att lära. I Marianne Tuominen (Red.) *Hur skapar man lust att lära i sjukhuskolan?* Uppsats i kursen "Barn- och Ungdomspsykiatri och psykologi för sjukhuslärare, 5p" . Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet.
- Borg, Lisbeth (2001). *Tar du lek på allvar?* (Examensarbete på specialpedagogiska påbyggnadsutbildningen). Malmö: Malmö högskola, lärarutbildningen.
- Cedermark, Frida (2008). "Varför inte försöka med alla medel möjliga?" En kvalitativ undersökning av förändring efter Trappansamtal hos ungdomar som upplevt våld i familjen. C-uppsats socionomprogrammet, Örebro universitet
- Cleve, E. (2002). *En liten och en stor är borta*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ekbom, I. & Landberg, Å.(2006). *Barn som upplevt våld i nära relationer*.
- Elfving, Anita & Sandén, Ingrid (1992). *Att i lek arbeta med sin utveckling*. (C- och D-uppsats). Göteborg: Göteborgs universitet, Institutionen för pedagogik.
- Erikson, Erik, Homburger (1986). *Barnet och samhället*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eriksson Maria, Näringsdepartementet, (2006). *Mäns våldsutövande - barns upplevelser. En kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Stockholm: Fritzes.
- Fornander, Carita (2006). *Vilka specialpedagogiska insatser är lämpliga från skolan för barn som lever i familjer där relationsvåld förekommer?*(Examensarbete 10 p på Specialpedagogiska påbyggnadsutbildningen. Malmö: Malmö högskola.
- Garvey Catherine (1990). *Play – Enlarged edition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Gildebrand, Kerstin (1984). Lekarbete med bekymrade barn. *Nordisk Tidsskrift for Spesialpedagogikk*,(2), 113-130.
- Lindberg, Laila (2004). *Lekarbetspedagogik som ett hjälpmedel i barns sorg*. Magisteruppsats i pedagogik, 10 poäng. Pedagogik D vetenskapligt arbete III. Gävle: Högskolan i Gävle.
- Lindberg, Laila (2008). *Att leka och rita. Barns försök att förstå en obegriplig omvärld*. Eget förlag: Laila Lindberg. (laila.lindberg@soderhamn.com).
- Olofsson, Birgitta Knutsdotter (1987). *Lek för livet*. Stockholm: HLS Förlag.
- Polfeldt, Lotta (2005). (2005-01-10). *Barns sorg är randig* Svenska Dagbladet. Existentiellt.
- Rädda Barnen (1999). *Och han sparkade mamma*. (med Trappan metoden).
- Sandén, Ingrid (2005). *Lek, hälsa och lärande. Om lek som specialpedagogisk metod*. Rapporter om utbildning. 3/2005. Malmö: Malmö högskola, lärarutbildningen.
- von Schiller, Friedrich (1795). *On the Aesthetic education of Man*. Dover Books/Dover Publications.com.
- Vygotsky, Lev S. (1980). Leken och dess roll i barnets psykiska utveckling. I L.H. Hydén (Red.), *Psykologi och dialektik*. Stockholm: Nordstedt.
- Winnicott, Donald. Woods (1983). *Lek och verklighet*. Stockholm: Natur & Kultur.

Föräldrasamtal inför lekarbete

Minns du när du var liten och lekte så intensivt att du varken hörde eller såg när de vuxna ropade att maten var klar och ni skulle äta? Du var då inne i ett kreativt nästan meditativt tillstånd – avslappnad och mådde bra. Den känsla som du upp-levde när du lekte som barn var väldigt bra för dig **då** men är fortfarande det! Själv upplever jag idag samma känsla, som jag upplevde när jag lekte som barn, när jag bakar, tar en långpromenad eller grejar med mina blommor.....när upplever du den?

Vi föds alla med lekanlag. Detta anlag behöver hjälp och stimulans för att utvecklas. Det lilla barnet börjar lära sig hur man gör när man leker, redan på skötbordet när den vuxne skojar...du vet...blåser på magen...leker tittut när tröjan träs över huvudet etc.

När barnet väl kan leka så leker det för att det är roligt och för att koppla av. Leken blir en sorts vila från vardagen. I leken tränar det upp sitt tålamod, sin motorik, sin koncentration, sin kreativitet och förmågan att kunna samarbeta och umgås med andra människor. Kort sagt så sker mycket av barns inläring när de leker. Man har sett att gatubarn vars energi gått åt till att överleva – inte leka -har haft stora svårigheter om de fått möjlighet att gå i skolan, därför att de inte kunnat tänka abstrakt utan bara konkret.

Under tiden som barnet leker, bearbetar och sorterar deras hjärna samtidigt allt som de upplevt i sitt vardagsliv. Leken hjälper dem att gå vidare och lämna t.ex. jobbiga upplevelser bakom sig. För barnet är leken även en utveckling och läkningsprocess. När barnet blir äldre övergår leken mer och mer till kreativt skapande som att måla, att pyssla, att idrotta, att dansa etc.

Senare i livet bär vi som vuxna med oss behovet av att uppleva känslan som vi upplevde i leken och skapandet när vi var barn. Vi måste unna oss att göra detta och hjälpa vår hjärna att koppla bort vardagen en stund genom att göra saker som får oss att slappna av och må bra. Bli glad – lek med ditt barn!

Anita Binder 2010

LEKMÖNSTER

Pojke/Flicka Födelseår och månad

.....

Stor del av tid

Δ

Liten del av tid

O

År och datum för lekarbete												
Lekarbetstillfällenr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1/ Vatten och sand												
2/ Färger och papper												
3/ Skapande material, lera												
4/ Lek i sandlåda, med spadar i												
5/ Dockor, mjuka djur, docknappflaska												
6/ Väska, ryggsäck, plånbok												
7/ Pengar												
8/ Servis, spis, kastruller												
9/ Verktyg, snickarväska												
10/ Doktorsväska, plåster, bandage												
11/ Små lekfigurer, män, kvinnor, barn												
12/ Fantasifigurer												
13/ Telefoner												
14/ Tama djurfamiljer												
15/ Vilda djurfamiljer												
16/ Staket och några klossar												
17/ Fordon												
18/ Pistol utan ljud												
19/ Dockskåp, möbler, tillbehör, dockfamiljer												
20/ Bollar, ballonger												
Rollek/ projektiv lek												
Lekledaren är inbjuden i leken												
Barnet kommenterar leken												
Barnet pratar om annat												

Övrigt:

.....